

Mario Kopic

ODREDIŠTE PISMA: DERRIDA I LACAN*

Odnos Jacquesa Derride prema Jacquesu Lacanu, kojega tumači prije svega na podlozi *punog govora (parole pleine)* iz njegova znamenitog rimskog referata održanog rujna 1953. godine pod nazivom *Uloga i polje govora i jezika u psihoanalizi (Fonction et champ de la parole et du langage en psychanalyse)*, nadasve je u znamenju kritike.¹

Podsjetimo se najprije ukratko Lacanove misli.² Simbolički poredak, poredak jezika, jest onaj koji konstituira čovjeka kao čovjeka. To je poredak u kojem nisam samo sin svojega oca, nego se i smatram sinom, u odnosu prema nekome definiram se kao sin. To simboličko, i-materijalno rođenje nije ništa lakše od realnog. Tek s jezikom uopće postajemo svjesni svojega bivstvovanja. Dakle, čista uloga jezika jest potvrditi to da jesmo i ništa drugo. Prikazati pak kako se to događa glavna je tema spomenuta Lacanovog referata.

* Tekst će biti poglavlje autorove knjige »*Sit sam dekonstrukcije*«: *Derridina ultraetika*, čije se objavljivanje planira za sredinu sljedeće godine.

¹ Dosad je najobuhvatniju analizu odnosa Derrida - Lacan obavio René Major u knjizi *Lacan avec Derrida: Analyse désistentielle*, Paris: Mentha, 2001. Razlog zašto je Derrida svoju prvu studiju o Lacanu napisao tek u sedamdesetim godinama prošlog stoljeća leži u tome što je pri objavi Lacanovih *Spisa* 15. studenog 1966. godine na jednoj strani već bio zauzet Heideggerovom filozofijom, a na drugoj što se Lacanova misao počinje afirmirati tek nakon 1968. godine, kad svoj sjaj gube kako marksizam tako i strukturalizam. Nešto više o ovim momentima, vidi John Forrester, *The Seduction of Psychoanalysis – Freud, Lacan and Derrida*, Cambridge: Cambridge University Press, 1990.

² Od niza kritičkih uvoda u Lacanovu misao i dalje se kao nenadmašiv klasik izdvaja djelo Jean-Luca Nancyja i Philippea Lacoue-Labartha *Le titre de la lettre*, Paris: Galilée, 1973. Za širi povijesni okvir Lacanova diskursa, vidi posebno Mikkel Borch-Jacobsen, *Lacan. Le maître absolu*, Paris: Flammarion, 1990. Za odlikovano filozofsku tematizaciju pitanja bivstvovanja kod Lacana temeljitošću se izdvaja knjiga Davida Tarrizza *Il desiderio dell'interpretazione: Lacan e la questione dell'essere*, Napoli: La città del sole, 1998.

Govorimo riječima nekog, obično materinjeg jezika. Govoriti znači povezivati riječi prema pravilima na koja smo se navikli (naučili smo ih bez izričite svijesti ili svrhe) pri govorenju ili izričitom nagovaranju (oslovljavanju) Drugoga, najčešće majke. Majka tako nije samo drugo biće nego i mjesto (ne izvorište, jer ona jezik kao jezik ne proizvodi nego posreduje) jezika. Jezik je sastavljen od riječi, no ne samo od njih. Sastavlja ga i strukturirani sustav zakonitosti kojih isprva nismo svjesni, no možemo ih osvijestiti i potom ih formulirati kao gramatička pravila. Budući da one nikada nisu bile u svijesti, iz nje ne mogu biti ni isključene; dakle nije posrijedi nikakvo potiskivanje zakonitosti na nesvjesnu razinu i u svezi s njima zato nije moguće govoriti o nesvjesnom. Posrijedi je samo pred-svjesno.

Kada smo u polju jezika, krećemo se dakle na dvjema razinama. Prva razina je razina riječi i njihova značenja, a druga razina je razina strukturacije odnosa između riječi, odnosno strukture jezika. S onu stranu samog jezika i njegovih dviju razina postoji dakako i dimenzija stvari (događaja) samih na koje se riječi kao znaci odnose. Odnose, dakle ne znače (označuju). Stvar na koju se odnosi riječ jest dakle *referent* (*référént*), a ne označeno ili značenje. Riječi kao znaci ne znače i ne označuju, nego imaju značenje, nose u sebi označeno. Izvanjskost riječi (izrečene ili zapisane) jest *označitelj* (*signifiant*), a ono što taj označitelj označuje (znači) u strukturalnoj se sosirovskoj lingvistici imenuje *označeno* (*signifié*). Označeno je po sadržajnoj svojoj strani istovjetno sa značenjem riječi. Značenja kao označenog nema u pojedinačnoj riječi, ono je samo u našoj predstavi ili mašti i kao takvo je nešto *imaginarno*. Označitelj koji vidimo (ili čujemo ili, ako smo slijepi i gluhi, opipavamo prstima) jest simbol i spada zato u poredak *simboličkog*; dimenzija same stvari, koja je s gledišta riječi kao znaka referent, tvori područje *realnog*, neovisno o tome je li posrijedi stvar, biće ili događaj.

Prema tome, podudaraju se označitelj i simboličko, označeno i imaginarno, referent (sama stvar) i realno. No Lacan se tog modela samo djelomice drži. U svome razumijevanju riječi kao simbola polazi od Hegelovih odredbi. Riječ mu je prije svega (pojmovno) značenje, tako da s tog gledišta napušta deskriptivnu fenomenologiju i ulazi u područje hermeneutičke

fenomenologije, u psihoanalizu kao interpretaciju³. Zbog toga prekoračuje paralelizam označitelja i označenog i, za strukturaliste, neprekoračivu granicu između označenog kao značenja riječi i stvari same. Riječ za njega ima značenje, no ujedno može značiti i samu stvar, odnosno označuje (minule) događaje. Upravo je u tome, prema Lacanu, razlika između *praznog* i *punog* govora, između govorenja kao takvog i smislenog, čak osmišljavajućeg govora, odnosno riječi koje nečemu dodjeljuju značenje (kao značenjstvo, *signifiance*):

Budimo kategorični, u psihoanalitičkoj anamnezi nije posrijedi realnost, nego istina, budući da je učinak punog govora (*parole pleine*) preuređenje prošlih kontingentnosti (*contingences passées*) dajući im smisao budućih nužnosti (*nécessités à venir*), takvih kakvima ih konstituiraju ono malo slobode kojom ih subjekt oprisutnjuje/čini prezentnim (*fait présentes*)... Freud zahtijeva totalnu objektivaciju dokaza tako dugo dok je posrijedi datiranje prvotne scene, no pretpostavlja bez daljnijega sve resubjektivacije događaja koje mu se čine nužnima za eksplikaciju njegovih učinaka na svakoj prekretnici na kojoj se subjekt restrukturira, što će reći onoliko restrukturacija događaja koje se odvijaju, kako kaže: *nachträglich*, naknadno. Štoviše, s odvažnošću, koja graniči s drskošću, čak tvrdi da je legitimno u analizi procesa ispustiti vremenske intervale u kojima događaj u subjektu ostaje latentan. To će reći da anulira *vrijeme za razumijevanje* (*temps pour comprendre*) u korist *trenutaka zaključivanja* (*moments de conclure*), koji ubrzavaju meditaciju subjekta u smjeru značenja (*le sens*) što ga ima izvorni događaj (Lacan, 1966:256-257).

Unatoč zidu jezika, što ga ne možemo prekoračiti (možemo ga samo razbiti), mi *punim govorom*, u kojem se rađa istina, događaj, koji kao izvorni događaj ima status same stvari, osmišljavamo: uzvratno mu dodjeljujemo značenje. Kada govor dodijeli funkcijama individuuma smisao, naime upravo konkretnim diskursom, govorom kao poljem transindividualne realnosti (intersubjektivnog priznanja želje) subjekta, on »konstituiraju izron istine u realnom (*constitue l'émergence de la vérité dans le réel*)« (Lacan, 1966:257) i time

³ O ovome više, vidi Hermann Lang, *Die Sprache und das Unbewußte: Jacques Lacans Grundlegung der Psychoanalyse*, Frankfurt/M.: Suhrkamp, 1973. Usp. također, Bernard Baas, *De la Chose à l'objet: Jacques Lacan et la traversée de la phénoménologie*, Leuven: Peeters, 1998.

»povijest subjekta« (Lacan, 1966:258). Simbolizacija je historizacija, smisleno opovještavanje, odnosno povijesno osmišljavanje izvornog, to jest traumatskog događaja. Naknadno, što će reći uzvratno označenje praznog, bijelog mjesta, što ga je dosad zasjedao simptom: bolno, ali neshvaćeno znamenje. Neurotično ga se oslobađamo tako da (sebi) govorimo: Zaboravimo, što je bilo, bilo je, važna je budućnost.

Sa stajališta simptoma, moje, ljudsko, tijelo je spomenik, histerična jezgra neuroze u kojoj »histerični simptom pokazuje strukturu jezika (*langage*)« (Lacan, 1966:259) tako da ga možemo dešifrirati kao inskripciju (*inscription*) koju, nakon što smo je jednom razabrali, bez ozbiljnije štete možemo i uništiti.

Je li to da je nesvjesno strukturirano *kao* jezik ujedno znači i da ono *jest* jezik? Lacan odgovara tezom o »omniprezenciji ljudskog diskursa« (Lacan, 1966:265) i tezom da je »nesvjesno subjekta diskurs drugoga« (Lacan, 1966:265), koje potom povezuje u zaključnu tvrdnju: »zakon čovjeka je zakon jezika (*loi du langage*)« (Lacan, 1966:272). To vrijedi i za simptome i/ili lapsuse, što znači da je »svaka omaška (*tout acte manqué*) uspjeti, to jest prilično ljupko izvedeni diskurs i da je u lapsusu cenzura (*bâillon*) ta koja se vrti oko govora« (Lacan, 1966:268). Slično je sa šalom ili dosjetkom. Nije samo potrebno da mi u dosjetci nešto bude čudno, kako bih imao zadovoljstvo, nego je potrebno da ono takvo i ostane kako bi pogodilo cilj. Pritom je simptom nekakva dvostruka dosjetka: naddeterminirana dosjetka nesvjesnog. Konstituiraju ga, naime zbog prikazane naknadnosti, dvostruki smisao: simbol odavno iščezlog konflikta je nazočan s onu stranu njegove uloge u sadašnjem ništa manje simboličkom konfliktu. Upravo u točkama u kojima se verbalni oblici križaju, uzmemo li za ishodište tekst slobodnih asocijacija, prepoznamo čvorišta njegove strukture. Dakle, potpuno je jasno, zaključuje Lacan, da se simptom do kraja razrješava u analizi jezika, budući da je i sam strukturiran kao jezik (*langage*), »jer on jest jezik, govor (*parole*) kojeg se mora osloboditi (*délivrée*)« (Lacan, 1966:269), objelodaniti i na taj način roditi. Dakle, nesvjesno nije samo strukturirano kao jezik, nego ono i jest jezik.

Pri ovoj nedvosmislenosti odmah nastupaju dva problema. Što uopće znači riječ (simbol) koju smo prepoznali kao riječ, premda još ne znamo koje označeno joj pripada? Dok ga ne spoznamo punim govorom i u punom govoru, simptom je označitelj koji ne bi trebao biti bez označenog, no kako da ono označeno pronađemo ako nemamo drugo nalazište osim upravo riječi?

Kako govor, zbilja, može iscrpiti smisao govora ili, rečeno rječnikom oksfordskog logičkog pozitivizma, smisao smisla – ako ne u činu (*l'acte*) koji ga stvara? Tako se geteovski preokret njegove nazočnosti u izvoru: „Na početku bijaše čin“, sam preokreće: na početku je doista bila Riječ (*verbe*) i mi živimo u njezinoj kreaciji, no čin našega duha jest ono što nastavlja tu kreaciju, obnavljajući je svagda iznova (Lacan, 1966:271).

U početku je bila riječ i riječ je bila kod duha i duh je bio riječ; jer upravo čin duha jest ono što obnavlja kreacijski čin riječi i na taj je način svagda iznova stvara. Krećemo se dakle u krugu, ishodište kojeg nam se pokazuje samo kroz njegovo stjecište: početak nastupa kroz kraj. A samo to kruženje? U njemu je drugi problem; lice koje nam u svojoj krajnjoj finisi otkriva nesvjesno jest

upravo lice duha u dvosmislenosti koju mu pridaje jezik, gdje je naličje njegove kraljevske moći „oštrica“ (*pointe*) kojom se u hipu poništava cijeli njegov poredak – zapravo oštrica u kojoj njegova stvaralačka djelatnost razotkriva (*dévoilée*) njegovu apsolutnu bezrazložnost (*gratuité*), u kojoj se njegova dominacija nad realnim izražava u izazovu (*défi*) ne-smislu (*non-sense*), u kojoj humor, u svojoj zlobnoj milini slobodnog duha, simbolizira neku istinu koja ne izriče svoju zadnju riječ (Lacan, 1966:270).

To je druga strana jezika, po kojoj se naspram smisla smisla postavlja nesmisao nesmislenog mehanizma označitelja. Jezik kao takav je naime rascijepljen na *jezik* kao besmisleno, odnosno predsmislenu strukturu i *govor* kao smisleni slijed riječi, odnosno slijed riječi sa značenjem: znakova kao jedinstva označitelja i označenog.

Tako simbol na razini govora znači do-govor. Zakon započinje s društvenim dogovorom (ugovorom) kao simboličkom razmjenom darova. A »ti darovi su već simboli, u smislu da simbol znači sporazum (*pacte*) i da su darovi najprije označitelji tog sporazuma što ga konstituiraju kao označeno.« (Lacan, 1966:272) Ti darovi (prevelike vaze, preteški štitovi, snopovi žita koji će usahnuti itd.) zato nisu uporabne vrednote, nego imaju samo simboličku vrijednost. No jezik zakona ujedno se zasniva samo na zakonu jezika. To nas vodi sljedećem pitanju: što dovršava simbol, odnosno što ga čini jezikom? Kako govor uopće može progovoriti? Kako čovjek dobiva dar govora, dar na podlozi kojeg uopće nešto može reći, pripočeti ili izraziti? Lacanov je odgovor sljedeći:

Da bi simbolički objekt, oslobođen svoje uporabe, postao riječ (*mot*), oslobođena svojega *hic et nunc*, potrebna je razlika koja nije u kvaliteti, zvučnoj kvaliteti, njegove materije, nego u njegovom iščezavajućem bivstvovanju (*être évanouissant*) gdje simbol nalazi trajnost pojma (*permanence du concept*). Pomoću riječi koja je već jedna prisutnost načinjena iz odsutnosti, sama odsutnost daje sebi ime u nekom izvornom času, neprestano ponovno stvaranje (*recréation*) što ga je otkrio Freudov genij u dječjoj igri. Iz tog moduliranog para prisutnosti i odsutnosti – dostatnog da se na pijesku ostavi trag jednostavne i slomljene iluzije crte kineskih mantičkih znakova, *kwa* – rađa se svijet smisla nekog jezika (*langue*) u kojeg će se uvrstiti svijet stvari. Kroz ono što se ne utjelovljuje osim kao trag neke ništine (*trace d'un néant*) i oslonac koji se potom ne može mijenjati, pojam porađa (*engendre*) stvar, izbavljajući trajanje onoga što prolazi. Jer još nije dostatno rečeno kada se kaže da je pojam sama stvar, što svako dijete može dokazati školi unatoč. Svijet riječi jest taj koji stvara (*crée*) svijet stvari, najprije pobrkanih u *hic et nunc* svega u bivanju (*tout en devenir*), dajući svoje konkretno bivstvovanje njihovoj biti, a svoje mjesto onome što je sveudilj: *ktema es aei*. Čovjek dakle govori, ali govori samo zato što ga je simbol načinio čovjekom (Lacan, 1966:276).

Simbol čini čovjeka, uspostavlja ga kao čovjeka kako na individualnoj tako i na generičkoj razini.⁴

⁴ O širim teorijskom pretpostavkama Lacanovog pojma simboličkog, vidi Markos Zafiroopoulos, *Lacan et les sciences sociales*, Paris: PUF, 2001.

Posvetimo se sada našoj nosivoj temi, Derridinoj kritici Lacana. Nešto dulju izjavu o Lacanu, i to u fusnoti, susrećemo kod Derride prvi puta u jednom razgovoru iz 1971. godine. U njemu se on ujedno žali i na permanentne Lacanove neposredne i posredne, privatne i javne napade na njega, napade koji se navodno nižu («u gotovo svakom od Lacanovih spisa») od pojave njegove knjige *O gramatologiji (De la grammatologie, 1967)* nadalje.

Na pitanje kakav je njegov odnos prema onome što Lacan naziva simbolički poredak, pitanje što mu ga postavlja Jean-Louis Houdebine, Derrida odgovara povezivanjem onog simboličkog s realnim i imaginarnim. I potom kaže: »Nikada nisam bio uvjeren u nužnost te trojne pojmovne podjele (*tripartition notionnelle*). U najmanju ruku, njezina pertinentnost ostaje *unutarnja* upravo u odnosu na sistematiku koju sam doveo u pitanje.«(Derrida, 1972a:112) Diseminacija, rastresanje ili rasijavanje sjemena, prema Derridi, označuje i dekonstrukciju simboličkog poretka, kako s točke gledišta njegove opće strukture, tako i mogućih modifikacija (usp. Derrida, 1972:426). Dekonstrukcija u polju simboličkog poretka znači da se ne krećemo više isključivo unutar »problematike govora (*parole*), laži i istine« i da se ne vraćamo više ocu: niti s gledišta sjemena, niti s gledišta kastracije.⁵

Derrida simbolički poredak razumije kao poredak jezika u kojem se označitelj i označeno povezuju tako da dolazi do spoja istine i glasa u *logosu*, to jest Riječi. Otuda kritika fonologizma, odnosno logocentrizma Lacanova *punog govora*. Kritika je ocrtana u četiri poteza:

1. Lacanov puni govor proishodi, prema Derridi, iz magične identifikacije s istinom. Istina bi se trebala roditi kao *telos*, razotkriti kroz riječ: kroz živu riječ prisutnog, nazočnog govora. Puna riječ, sva istina i čista prisutnost nešto su neodvojivo.

2. Pod krinkom povratka Freudu, Lacan na masivan način vraća hegelovsko pojmovno polje, preciznije, pojmovno polje *Fenomenologije duha*. U duhu tadašnjeg vremena i bez

⁵ Za pomno proučavanje koncepta imena oca kod Lacana, vidi Erik Porge, *Les noms du père chez Jacques Lacan*, Paris: Érès, 1997.

artikuliranja u odnosu na Hegelovu »logiku« ili »semiologiju«⁶. Ono što preuzima od Heideggera jest upravo *aletheia*, shvaćena kao »otkrivenje«, kao otkrivanje/skrivanje, sve u svezi s bivstvovanjem bivstvujućeg, odnosno prezencije.⁷

Posljednji sam koji bi to smatrao regresijom *po sebi*, ali odsutnost svakog teorijskog i sistematskog razjašnjenja koje bi se ticalo statusa ovih (a i nekih drugih) uvezenih stvari (*importations*) na trenutke mi se činilo da otkriva, recimo, one filozofske ležernosti (*facilités*) koje su osuđene na kraju *Instance slova u nesvjesnom (L'instance de la lettre dans l'inconscient)*, kao odziv Freudu, u *Scilicet I* (Derrida, 1972a:114).

Sličan odnos kao prema Hegelu, napominje Derrida, možemo naći i u Lacanovu odnosu prema Husserlu i njegovoj transcendentalnoj fenomenologiji.

3. Živahno je bezbrižan, smatra Derrida, Lacanov odnos prema fonologiji, odnosno Saussureovu autoritetu. Pismo reducira na idealizirajuću autoafekciju riječi, riječi koju izgovaramo i ujedno već i čujemo: razumijemo u njezinu značenju.

4. Doduše nalazimo i pozornost, u Freudovu smislu, za slovo (*la lettre*) i za zapisano (*l'écrit*), ali ona ostaje bez specifične problematizacije pojma pisanja (*écriture*), onakvog kakvog se Derrida pokušao osloboditi.

Zbog privilegirana mjesta označitelja, Derrida Lacanovu psihoanalizu smatra »novom metafizikom«, logocentrizmom koji je neposredno povezan s fonologizmom. Upravo zbog metafizičkog redukcionizma u Lacanovim se spisima iz pedesetih godina tako često pojavljuju riječi poput »bivstvovanje«, »autentično«, »istinito«, »puno«... Nije posrijedi slučajnost ili puka osobna ograničenost, smatra Derrida, nego dublja retorika. Posrijedi je stil, pun

⁶ O Hegelovim elementima kod Lacana, vidi Stefano Monetti, *Jacques Lacan e la filosofia*, Milano: Mimesis, 2008, str. 151-190.

⁷ Više Stefano Monetti, op. cit., 97-124. Jedno izazovno čitanje Heideggera upravo u Lacanovom ključu ponudili su Jorge Alemán i Sergio Larriera u knjizi *Lacan : Heidegger. El psicoanálisis en la tarea del pensar*, Madrid: Miguel Gómez Ediciones, 1989.

eliptičnosti i izmicanja kada koncepte valja upravo teorijski tematizirati. Derrida se zaustavlja na istini, na poistovjećivanju istine (kao neskrivenosti) i riječi (*logosa*), koja kao takva nužno nastupa u prezentu: kao prezencija, kao prezentiranje prezentnog (*présentation du présent*), kao hajdegerovsko »bivstvovanje bivstvujućeg«. »To što je posljednje označeno (*signifié ultime*) tog govora (*parole*) ili tog *logosa* postavljeno kao *manjak* (nebivstvujuće, odsutno itd.), ništa ne mijenja na tom *continuumu* i, uostalom, ostaje striktno hajdegerovsko« (Derrida, 1972a:117). I ako smo svjesni da nema nikakvog meta-jezika⁸, da nema izvan-tekstualnog, sjetit ćemo se, sažima Derrida, da na Lacanova ishodišta vrlo dobro pristaje metafizika kao onto-teologija, posebice kada ona pridobiju oblik: »Ja, istina, govorim«. Ili: »upravo je zato nesvjesno koje to kaže, naime istinu o istini (*le vrai sur le vrai*), strukturirano kao jezik.« (Lacan, 1966:868) Nije riječ o tome da bi to bilo lažno, dodaje Derrida, riječ je prije svega o tome da ne zaboravimo na nužnost i na pretpostavke tog *continuumu*.

Derrida potom naviješta dvije problematizacije Lacana. Prva bi imala tematizirati istinu kod Lacana, a druga Lacanovu interpretaciju znane Poeove detektivske priče *Ukradeno pismo* (*The Purloined Letter*)⁹, u seminaru od 26. aprila 1955. godine (Lacan, 1966:111-164).¹⁰

⁸ Produbljeno o tome, vidi Mireille Andrès, *Lacan et la question du métalangage*, Paris: Point Hors Ligne, 1987.

⁹ Iako je uobičajen prijevod *The Purloined Letter* kao *Ukradeno pismo*, glagol *to purloin* zapravo znači staviti na stranu, skloniti. Nije dakle primarno riječ o ukradenom, nego o zabačenom ili, bolje, *ne-uručenom pismu*. Tek par riječi o samoj Poeovoj priči: kada kralj stupa u kraljičinu sobu, ona zbunjeno ostavlja (tajanstveno) pismo nasred stola vjerujući da će tako izbjeći kraljevu sumnju. No ministar (koji je s kraljem ušao u sobu) prozreo je kraljičinu namjeru, krade pismo te na njegovo mjesto stavlja drugo, lažno. Kraljica moli prefekta da (u ministrovu stanu) na svaki način nađe i vrati joj pismo, no svi napori policije ostaju bez uspjeha. Naposljetku to polazi za rukom amateru detektivu Dupinu – on je dobro pretpostavio da će ministar (kao i kraljica) ostaviti pismo svima na očigled i da će tako pokušati izbjeći pozornost policije.

¹⁰ Najkraće rečeno, ispitivanje *Ukradenog pisma* pruža Lacanu priliku iznijeti na vidjelo nadmoć označitelja nad subjektom i sposobnost nekog takvog označitelja organizirati, istodobno strogo i slijepo, međusobno djelovanje subjekata. Posrijedi je igra obmane i istine u kojoj je ovo pismo skriveno pred očima svih (kralja, kraljice, ministra). Dupinovo umijeće se sastoji u tome da zna da to učini s označiteljem. Lacan ga uspoređuje s lotom u kojem nered ili neorganiziranost izmiješanih elemenata smanjuje »strukturirana organizacija«, »najnerazoriviji poredak«. Uspjeli komentar Lacanovog seminara o *Ukradenom pismu* iz perspektive psihoanalitičke književne teorije pruža Elizabeth Wright u tekstu "Modern Psychoanalytic Theory", u: *Modern Literary Theory: A*

Oboje će Derrida (1980:339-524) spojiti u velikoj raspravi *Pismonoša istine (Le facteur de la vérité)*¹¹ iz 1975. godine.

Polazeći od simboličkog poretka, Derrida navodi da u njegovoj dekonstrukciji tog poretka nije riječ o negiranju, nego o prikazu njegova neprestana konstituiranja i rekonstituiranja. Ne samo jezika nego i zakona, intersubjektivne dijalektike itd. Ostanemo li unutar odnosa između simboličkog, realnog (nemogućeg) i imaginarnog, tada je posrijedi granica između polisemije i diseminacije. Diseminacija označuje ono što se u simbolički poredak ne daje integritati, no unatoč tome nije u položaju imaginarne ili realne nemogućnosti, odnosno jednostavne izvanjskosti:

Pisati – diseminacija – nije li to voditi računa o kastraciji vraćajući u igru njezin položaj transcendentalnog označenog ili označitelja (jer može postojati transcendentalni označitelj, također, na primjer falus kao korelat jednog prvog označenog, kastracija i želja majke), posljednje utočište svake tekstualnosti, središnja istina ili istina posljednje instancije, semantički puna i nenadomjestiva definicija te diseminirajuće i generirajuće praznine u koju se baca tekst? Diseminacija *afirmira* (ne kažem: producira ili čini) supstituciju bez kraja, ona ne zaustavlja i ne nadzire igru („Kastracija – oduvijek u igri”). Uza sve opasnosti, ali bez metafizičkog ili romantičkog patosa negativnosti. Diseminacija „jest’ onaj *kut* igre kastracije koji se ne označava, ne da se izgraditi ni u označeno ni u označitelj, ne prezentira se ništa više nego što se reprezentira, ne pokazuje se ništa više nego što se skriva. Taj *kut* dakle po sebi nema istine (adekvacija ili raskrivanje) niti vela (*voile*). To je ono što sam nazvao grafikom *hymena*, koja više nije primjerena suprotnosti veo/ne-veo (Derrida, 1972a:120-121).

Comparative Introduction, ur. Ann Jefferson i David Robey, London: Batsford Academic and Educational, 1982, str. 126-132.

¹¹ Za opsežniju analize Lacanova i Derridina čitanja Poea, vidi zbornik što su ga uredili John P. Muller, William J. Richardson, *The Purloined Poe: Lacan, Derrida, and Psychoanalytic Reading*, Baltimore-London: Johns Hopkins University Press, 1988. Inače, sama riječ *le facteur* u naslovu Derridina teksta ima vrlo široko značenje: poštar, pismonoša, tvorničar, prodavač, raznoslač, poslovođa, agent, teklič, kurir, faktor, množitelj, koeficijent... Naslov bi se mogao prevesti i ponešto proizvoljno kao *Posrednik istine*.

Psihoanalizi, odnosno psihoanalitičkom tumačenju literature, kakva je primjerice tragedija *Kraj Edip*, Derrida prebacuje upravo uglavljenost u istinu kao neskrivenost i raskrivenost. Kraj analitičkog tumačenja, kaže u *Pismonoši istine*, trebao bi donijeti razgolićavanje, otkriće. Pokazivanje (*exhibition*), razgolićavanje (*mise à nu*), razodijevanje (*déshabillage*), otkrivanje (*dévoilement*), psihoanalitički su postupci koji su ujedno metafora za put do istine. I metafora za istinu samu. Tako da je metafora istine svagda već i istina metafore: metafora metafore ili istina istine.

U Lacanovu *Seminaru o »Ukradenom pismu«* (*Le séminaire sur 'La lettre volée'*) u njegovu pristupu susrećemo isti postupak. Razlika je samo u tome što nemamo više posla s naivnim semantizmom i psiho-biografizmom. Već na početku prepoznajemo, ustanovljava Derrida (1980:453), »klasični krajobraz primijenjene psihoanalize«, budući da se Lacan na Poeov tekst, kojega jednostavno naziva »fikcijom«, stalno poziva kao na »primjer« (*example*). Naime, kao na primjer koji bi trebao ilustrirati zakon i istinu, razjasniti njihov smisao. Dakle, tekst je u službi istine. Istina nastanjuje fikciju kao gospodar kuću, kao zakon kuće, kao ekonomija fikcije. Istina se bavi ekonomijom fikcije, ona upravlja fikcijom, organizira je i omogućuje. Budući da Lacan analizira priču (fikciju) tako da je razlaže na njezine elemente, istražuje njezino izvorište i njezino odredište (*destination*), ukratko, otkriva je u njezinoj istini. Priča je doduše priča o pismu, o krađi i premještanju (*déplacement*) jednog označitelja, ali Lacan razmatra jedino i samo sadržaj te priče, upravo ono što se naziva pripoviješću, ono pričano priče, unutrašnju i pripovijedanu (*narré*) stranu pripovijedanja (*narration*). Ne i samo pripovijedanje. Dakle, premještanje označitelja analizirano je kao označeno, kao objekt ispričan u kratkoj priči. Kompleksna struktura scene pisanja koja se tu odigrava, okviri ili rubovi pripovijedajućeg (*narrante*) pripovijedanja, zanimljivo mjesto pripovjedača, nisu uzeti u obzir. Tekstualna fikcija, unutar koje razlaže na dijelove takozvano opće pripovijedanje, isključena je. U tomu je Lacanovo neutralizatorstvo i naturalizatorstvo, s ciljem da se iznova dokopamo istine, takve istine koja se ne gubi.

Pismo ima mjesto odakle je bilo odaslano i mjesto kamo je namijenjeno. Lacan donosi natrag (*rapporte*) pismo/slovo (*lettre*), dokazuje da se pismo vraća (*rapporte*) na vlastito mjesto

vlastitim putem, tako da se odredište (*destination*) pokazuje kao sudbina (*destin*). To znači da označitelj u pismu ima svoje mjesto i nalazi svoj pravi smisao na vlastitom mjestu. U ponovnom prisvajanju i ponovnoj adekvatnosti ponovno se konstituiraju vlastitost, mjesto, smisao, istina. Istina se za vrijeme jednog obilaska ili jedne nedostavljenosti/neizručenosti (*souffrance*) udaljila od same sebe, no naposljetku se opet vraća i rupa će još jednom biti začepljena. Zato je nije korisno popunjavati, dostatno ju je vidjeti i odrediti njezine obrise. Premda označitelj u pismu (na listiću) nema samome sebi identično mjesto, tako da manjka na svojem mjestu (*manque à sa place*) i njegov smisao nije važan (u njemu se ne rezimira), postoji ipak jedan sam *vlastiti* put pisma: pismo se vraća na odredivo (*déterminable*) mjesto, na svagda isto mjesto, na mjesto koje je njegovo.

Neovisno o tome što smisao onoga što je zapisano nema posebnu važnost, smisao samoga pisma i njegova puta nije samo nužan, nego i jedinstven: odrediv u istini, odnosno kao istina. Mjesto i smisao pisma dakako, dodaje Derrida, nisu na raspolaganju subjektima. Subjekti su podređeni kretanju označitelja. No označitelj-pismo ima u topologiji i psihoanalitičko-transcendentalnoj semantici vlastito mjesto i smisao koji tvore položaj, izvorište i odredište cijelog kruženja i cijele logike označitelja. To da pismo nema vlastito mjesto, tu znači samo to da nema objektivno mjesto, odredivo u empirijskoj i naivnoj topologiji. A to da pismo nema vlastiti smisao, znači samo to da nema smisao kao iscrpljiv sadržaj onoga što je na listu napisano.

Mjesto pisma bitno je povezano s njegovim smislom. Premda nije subjekt, nego manjak, odnosno rupa na temelju koje se konstituira subjekt, obris je te rupe odrediv i obilježuje cijeli put obilaska koji vodi od rupe do rupe, odnosno od rupe do njega samoga. Put nije samo vlastit, nego i cirkularan. Jer pismo ima mjesto iz kojega dohodi i mjesto kamo je adresirano, i jer tijekom puta ostaje to što jest, kod Lacana se (prema Derridi, to baš ničim nije zajamčeno) vlada prema zakonu svojega puta: prema »zakonu falusa« što ga predstavlja Kralj i koji Kraljica čuva. Prema ugovoru, morala bi s njim dijeliti zakon, no sada prijeti da će ugovor prekršiti i zakon izdati:

Pismo dakle ima vlastiti smisao (*sens*), vlastiti put, vlastito mjesto. Što je to? Izgleda da u trokutu to zna jedino Dupin. Ostavimo za čas po strani pitanje o tom znanju. Bavimo se najprije time što se od toga znanja zna. Što Dupin zna? Zna da se pismo konačno *nalazi* i gdje se mora *nalaziti* da bi se u krugu, pravilno, vratilo na svoje mjesto. To vlastito mjesto što ga Dupin poznaje – kao što ga poznaje psihoanalitičar koji, kao što ćemo vidjeti, oklijevajuće zauzima njegov položaj – jest mjesto kastracije: žena kao raskriveno mjesto (*lieu dévoilé*) gdje manjka penis kao istina o falusu, odnosno kastraciji. Istina o ukradenom pismu jest istina, njegov smisao je smisao, njegov zakon je zakon, ugovor istine s njom samom u logosu. U toj ugovornoj vrijednosti (i dakle adekvatnosti), u vrijednosti skrivanja/otkrivanja je s hajdegerijanskim diskursom o istini naštiman sav Seminar. Tu se skriva/raskriva rupa (*trou*), ne-bivstvjuće (*non-étant*): istina bivstvovanja kao ne-bivstvjuće. Istina je ‚žena‘ kao skrivena/raskrivena kastracija. Tu je načet odlazak (neadekvatnost označenom) označitelja, tu je mjesto označitelja, pisma. No tu počinje i proces, obećanje ponovnog prisvajanja, povratka, ponovne adekvatnosti (*réadéquation*): ‚traženje i ponovno prisvajanje objekta‘ (Lacan). Neuobičajena *jedinica* pisma je mjesto gdje istina sklapa ugovor sama sa sobom. Zato se pismo *vraća* ženi (barem ako ona želi spasiti pakt i dakle ono što pripada Kralju, falusu što ga ona čuva); zato se dakle, kako inače kaže Lacan, pismo vraća bivstvovanju, što će reći ništini koja bi imala biti otvorena kao rupa među ženskim nogama. To je vlastito mjesto gdje se nalazi pismo i gdje je, upravo u svojem skrivalištu, najviše izloženo (Derrida, 1980:467-468).

Pismo, mjesto označitelja, jest tamo gdje ga Dupin i Lacan očekuju naći: između stupova (*jambages*) kamina kao goleme metafore određenog mjesta na ženskom tijelu. Tu je njegovo mjesto i zato kraj njegova kružnog puta. Određenje vlastitog, zakona o vlastitom, o *ekonomiji* vodi dakle, sažimlje Derrida, natrag kastraciji kao istini, slici žene kao slici kastracije i istine: kastracije kao istine. Istina nije dislocirana ili nepopravljivo razdrobljena, nego je kao kastracija nešto što se, sužavanjem obruča, skuplja da bi se falus, označitelj, pismo ili fetiš vratio u svoj *oikos*, u svoje domaće prebivalište, na vlastito mjesto. Ono što tu manjka na svojem mjestu ima dakle postojano, središnje mjesto, izuzeto od svake supstitucije. Nešto manjka na svojem mjestu, ali manjak tu nikada ne manjka (*quelque chose manque à sa place, mais le manque n'y manque jamais*) (Derrida, 1980:469). U Lacanovoj transcendentalnoj

topologiji falus zbog kastracije svagda ostaje na svojem mjestu, nedjeljiv je i neuništiv. Otuda Lacanov zahtjev za materijalnošću označitelja (pisma), materijalnošću kao uvjetu nedjeljivosti.

Materijalnosti označitelja, kojoj dokazuje idealitetnost, odnosno toj logici označitelja Derrida suprotstavlja teoriju pisma kao diseminacije u kojoj za manjak nema mjesta. Logika označitelja, koja se prema njemu stječe u hermeneutičko dešifriranje, krajnji ili konačni cilj kojeg jest sveza Ženskosti (*Feminité*) i Istine (*Vérité*). Ženskost je Istina, istina kastracije i istina kastracija. Ta prva kastracija potom zarazi kastracijom, dakle ženskošću, svakoga tko ima pismo, pismo koje znači falus i kastraciju. To se pak stječe u podređivanje, podčinjavanje označitelja. U trenutku kada Dupin i Lacan nalaze pismo, kad odrede njegovo vlastito mjesto i put, kad misle da ga imaju pred sobom kao na zemljovidu, sam zemljovid (okvir) više ne vide. Naime zemljovid koji »jest« tekst. Ne zemljovid kako ga tekst u određenom času opisuje.

I dok prema Lacanu zbog kružnog puta pismo svagda dopijeva na odredište, prema Derridi to nije nužno: pismo se može nepopravljivo dijeliti, raspršiti, rascijepiti do uništenja. Ne samo što pismo nikada ne stiže na adresu nego njegovoj strukturi pripada to da može nestići. Bez te *prijetnje* prekidom ugovora, prijelomom simboličkog poretka, slomom zakona, nepopravljivom podjelom falusa (što ga je za trenutak prisvojila Kraljica, odnosno bilo koji »subjekt«), kruženje pisma uopće ne bi počelo. Diseminacija *prijeti* zakonu označitelja i kastracije kao ugovoru istine, ona načinja (*entame*) jedinstvo, cjelovitost označitelja, što će reći falusa, no nikad ga, recimo tako, ne uništava.

Prošivak (*point de capiton*), spoj označitelja i označenog, prema Derridi, nije zajamčen. Bio bi zajamčen samo ako bi falus doista postojao kao Falus, kao transcendentalni označitelj, odnosno označitelj nad označiteljima, i koji bi kao takav bio i označeno svih označitelja, ona instanca koja ukida pismo, naime ono pisanje (*écriture*) koje prethodi slovu/pismu (*lettre*): diferenciju. I to tako kao što instanca lakanovskog pisma ukida pisanje u sustavu govorene riječi. Neuništivost toga pisma odnosi se na nešto što ga uzdiže prema idealnosti smisla. Pakt,

ugovor, učinak je živog, prisutnog govora: dogovora. On u krajnjoj instanci jamči neuništivu i nezaboravnu neuobičajenost pisma, postojanje označitelja koji se nikada ne gubi, koji se ne može zagubiti, koji se ne dijeli. Subjekt je veoma podijeljen (rascijepljen), ali falus se nikada ne dijeli. Prema jamstvu što ga stvara simboličko, komadanje je nesreća koja se samoga falusa ne tiče. Do te situacije dolazi onoga časa kad je čuvanje falusa nekome povjereno, premda kao čuvanje manjka. Kad Kralj to čuvanje povjerava Kraljici, ono je već uhvaćeno u igru beskrajnih razmjena.

Istina kao *aletheia*, kao skrivanje/raskrivanje, dakle kao struktura manjka, skriva se u svojem raskrivanju.¹² Ali ta operacija istine ima vlastito mjesto istine: njegovi su obrisi mjesto manjka bivstvovanja od kojega se označitelj odvaja i ide po svojoj pismovnoj kružnici. U mjeri u kojoj falus mora biti zaštićen i/ili se mora vratiti na svoju početnu točku, podudaraju se fonologizam i falocentrizam: samo glas *logosa* je fenomenalno spontan, prisutan samome sebi i kružno se vraća samome sebi kao svoja vlastita poruka i narudžba. Tome nasuprot, tekst se kao tekst nikada ne vraća i nikada ne ispisuje: ja, tekst, pišem, odnosno pišem se. Svagda sam pismo, svagda pratim pismo koje nikada ne dolazi samome sebi: na svoje odredište. Drugim riječima, svagda postoji mogućnost da pismo ne dođe. I tako, prema Derridi, djeluje Poeovo *Ukradeno pismo*: djeluje kao tekst koji izmiče samome sebi. Samo se pretvara kao da nešto hoće reći i kao da nas hoće pripremiti na to da mislimo kako pismo svagda stiže na svoje odredište autentično, nedotaknuto i nedjeljivo. Jer obilježeno je pismo nepopravljivom i neotklonjivom neadresiranošću (*indirection*).

Nakon ovoga »obračuna« s Lacanom nastupa kod Derride razdoblje prividne nezainteresiranosti. Svoj je ulog zacijelo imao i pijetet prema umrlom psihoanalitičaru. No dulji tekst o svome odnosu prema Lacanu Derrida će napisati uz desetogodišnjicu njegove smrti. Na simpoziju *Lacan s filozofima* održanom u svibnju 1990. nastupit će s radom pod naslovom *Za ljubav Lacana (Pour l'amour de Lacan)* (Derrida, 1991:397-420).¹³

¹² Više o pojmu *aletheia* kod Lacana, vidi William J. Richardson, La vérité dans la psychanalyse, *Lacan avec philosophes*, ur. Nataliya S. Avtonomova, Paris: Albin Michel, 1991, str. 191-199.

¹³ Ponovno objavljeno u Jacques Derrida, *Résistances: de la psychanalyse*, Paris: Galilée, 1992, str. 55-88.

U njemu najprije izriče niz pohvalnih riječi o Lacanu, pripovijeda o svojim – rijetkim – susretima s njim, smatra da je bio puno veći filozof nego Freud. Ali ne može mimo nesuglasnosti s njim. I žali se kako mu se, nakon izlaska *Pismonoše istine*, Lacan na svojim seminarima rugao, govorio o tome kako bi Derrida morao doći kod njega, kao kliničkog psihoanalitičara, na analizu. Povrh toga, te su riječi iz finalnog zapisa njegova XXIV. seminara, odnosno u verziji koja je bila objavljena u reviji *Orincar*, nestale.

Zato nas neće iznenaditi što će Derrida iznovice navesti ono po čemu se ne slaže s Lacanom.

Nabrojat će »motive« i razvrstat će ih u osam točaka:

1. Kružnost i vlastitost puta (označitelja, slova, pisma)
2. Istina kao podudaranje (adekvacija) i ponovno podudaranje (readekvacija), kao strast otkrivanja objekta
3. Puni govor i prisutni govor (*parole présente*)
4. Diskvalifikacija tehnike (Lacan je imao podjednako prezriv odnos prema diktafonu kao Heidegger prema pisaćoj mašini)
5. Transcendentalna pozicija falusa
6. Militantni fonocentrizam
7. Nepriznavanje (*méconnaissance*) literarne strukture pripovijesti
8. Obilaženje dvostrukih učinaka (*effets de double*) u Poeovoj priči, učinaka pri kojima se prelama granica između simboličkog i imaginarnog.

Tih osam točaka tvore ono što Derrida (1991:408) još uvijek navodi kao »fonocentrizam i/ili fallogocentrizam«.

Sam Lacan je javno i pismeno zauzeo svoje stajalište prema Derridi samo u predgovoru drugog, »popularnog«, izdanja svojih *Spisa*, u kojem kaže da je »ono što sam pravilno imenovao instanca slova/pisma (*lettre*) prije svake gramatologije.« (Lacan, 1969:11). Posrijedi je dakle primat ili rivalstvo oko toga što je (bilo) prije: ono Derridino ili ono Lacanovo.

No svejednako ostaje krucijalnom stvari pitanje: stiže li ili ne stiže pismo svagda na svoje odredište? Uzeto čisto faktički, Derrida ima pravo: mnoga se pisma »gube« i ne pristižu na (svoju) adresu. Modusa gubitka je dakako bezbroj.

No gubitak nipošto nije jedini modus nedospjelosti pisma. Kako kaže Kafka u svojoj *Carevoj poruci (Eine kaiserliche Botschaft)*, poruka (zakon mrtvog cara ili oca) nikada neće stići do nas. Kafka izvještava o carevu umiranju, opisuje njegovo upućivanje poruke, slika snagu i neumornost glasnika, svjedoči o neostvarivosti njegove zadaće, o nemogućnosti da ikada doznamo sadržaj poruke jednog pokojnika koju, dok sjedimo, uz svoj prozor, dočaravamo sebi kada padne večer. Carev glasnik, koji nam donosi Zakon, nikada se neće probiti niti iz najunutarnijih odaja carske palače, nikad se neće iskobeljati iz nje: »Nitko se ne može tuda probiti, pogotovo s porukom jednog mrtvacu (*Niemand dringt hier durch und gar mit der Botschaft eines Toten*)« (Kafka, 1994:282). Kafka je nedvojbeno radikalniji od Derride. Pismonoša istine *nikada* neće stići do nas. Možemo (istinu? besmrtnost?) samo dočaravati, možemo je samo sanjati. No ako kao posljednju istinu prihvatimo prvu poruku našeg smrtnog i konačnog bivstvovanja, odnosno poruku o definitivnoj neodloživosti vlastite smrti, ta istina dakako *vazda* stiže na svoje odredište. Vlastitoj smrti zacijelo ne možemo umaći, zvonio nam pismonoša pritom jednom, dvaput ili triput, zvonio nam on iz imaginarnog, simboličkog ili realnog. Nije li odgovor na pitanje: stiže li pismo ili ne stiže na svoje odredište ovisan o tome što postavljamo na *mjesto* što ga zasjeda to pismo? O tome hoćemo li na ispražnjeno mjesto pisma postaviti faktičko pismo, istinu, zakon, Zakon, Boga, smrt ili pak nešto drugo? A možda se mjesto pisma uopće ne može isprazniti? Možda pismo ostaje nenadomjestivo? Možda su slovo i duh neodvojivi?

Literatura:

Alemán, Jorge; Larriera, Sergio (1989). *Lacan: Heidegger. El psicoanálisis en la tarea del pensar*, Madrid: Miguel Gómez Ediciones

Andrès, Mireille (1987). *Lacan et la question du métalangage*, Paris: Point Hors Ligne

Avtonomova, Nataliya S., (ur.) (1991). *Lacan avec les philosophes*, Paris: Albin Michel

Baas, Bernard (1998). *De la Chose à l'objet: Jacques Lacan et la traversée de la*

phénoménologie, Leuven: Peeters

Borch-Jacobsen, Mikkel (1990). *Lacan. Le maître absolu*, Paris: Flammarion

Derrida, Jacques (1967). *De la grammatologie*, Paris: Minuit

Derrida, Jacques (1972a). *Positions*, Paris: Minuit

Derrida, Jacques (1972b). *La Dissémination*, Paris: Seuil

Derrida, Jacques (1980). Le facteur de la vérité, *La carte postale: De Socrate à Freud et au-delà*, Paris: Flammarion

Derrida, Jacques (1991). Pour l'amour de Lacan, u: Avtonomova, Nataliya S. (ur). *Lacan avec les philosophes*, Paris: Albin Michel, str. 397-420

Derrida, Jacques (1992). *Resistances: de la psychanalyse*, Paris: Galilée

Forrester, John (1990). *The Seduction of Psychoanalysis – Freud, Lacan and Derrida*, Cambridge: Cambridge University Press

Kafka, Franz (1994). Eine kaiserliche Botschaft, *Drucke zu Lebzeiten*, Kittler, Wolf (ur.), Frankfurt/M.: Suhrkamp

Lacan, Jacques (1966). *Écrits*, Paris: Le Seuil

Lacan, Jacques (1969). *Écrits I*, Paris: Points

Lang, Hermann (1973). *Die Sprache und das Unbewußte: Jacques Lacans Grundlegung der Psychoanalyse*, Frankfurt/M.: Suhrkamp

Major, René (1991). *Lacan avec Derrida: analyse désistentielle*, Paris: Mentha

Monetti, Stefano (2008). *Jacques Lacan e la filosofia*, Milano: Mimesis

Muller, P. John; Richardson, J. William (1988). *The Purloined Poe: Lacan, Derrida, and Psychoanalytic Reading*, Baltimore-London: Johns Hopkins University Press

Nancy, Jean-Luc; Lacoue-Labarthe, Philippe (1973). *Le titre de la lettre*, Paris: Galilée

Porge, Erik (1997). *Les noms du père chez Jacques Lacan*, Paris: Erès

Richardson, J. William (1991). La vérité dans la psychoanalyse, u: Avtonomova, Natalija S. (ur). *Lacan avec philosophes*, Paris: Albin Michel

Tarrizzo, Davide (1998). *Il desiderio dell'interpretazione: Lacan e la questione dell'essere*, Napoli: La città del sole

Wright, Elizabeth (1982). *Modern Psychoanalytic Theory*, u: Jefferson, Ann; Robey, David (ur). *Modern Literary Theory: A Comparative Introduction*, London: Batsford Academic and

Educational, str. 126-132

Zafiropoulos, Markos (2001). *Lacan et les sciences sociales*, Paris: PUF